

СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК ТА ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Титаренко Л. (м. Одеса)

Анотації

Розглядаються питання, пов'язані з аналізом соціальної політики та демократії, висвітлюються методологічні засади дослідження наукових концепцій соціального розвитку, характеризуються соціальні проблеми, надаються оптимальні перспективи розвитку суспільства.

Ключові слова

ДЕМОКРАТІЯ, ДЕРЖАВА, СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА, СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ДЕРЖАВА, СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

Вступ

Зміни в системі суспільно-політичного устрою порушують питання про те, чи стає нинішня демократія засобом усебічного розвитку суспільства, спрямованого на задоволення соціальних та духовних потреб громадськості. Визначення поняття «демократія» (з грецьк. demos - народ, kratos - влада) як влада народу підводить нас до розуміння того, що будучи формою державно-політичного устрою, заснованою на визнанні народу як джерела і носія верховної влади, демократія започаткована для народу і функціонує для нього.

Існує думка, що процес демократизації для будь-якої країни є зміною політичного режиму, падінням авторитарних структур влади, перемогою нового соціально-демократичного устрою та його стабілізацією. Цій тематиці присвячено ряд концептуальних робіт українських «науковців Е.Гансової, В.Гілко, О.Воронька, С.Дубенко, Т.Желюк, Н.Нижник, Л.Кормич, О.Лисенко, В.Лугового, В.Князева В.Олуйка, О.Оболенського, В.Шаповалата ін.

У західноєвропейській науці проблеми демократизації суспільства активно вивчаються з того моменту, коли німецький вчений Лоренц фон Штайн увів у науковий обіг дефініцію «соціальна держава». Теоретичні концепції та моделі соціальної держави розробляли такі відомі мислителі, як В. Абендрот, Г.Геллер, Ф.Нойман, Т.Тілтон, Г.Хаберманн та ін. У сучасній українській науці проблемам соціальної держави багато уваги приділяють вітчизняні вчені В.Бабкін, О.Лисенко, В.Малиновський, С.Рябов, А.Сіленко, І.Яковюк, П.Рабинович, М.Козюбра та ін [5; 8; 10].

Метою статті є актуалізація необхідності переосмислення основних підходів до шляхів демократизації держави, зосередження уваги на етапах її становлення і потребі розвитку правової, демократичної, соціально орієнтованої держави в Україні.

З часу прийняття Декларації «Про державний суверенітет України», акта «Про незалежність України» було фактично започатковано формування державної політики, орієнтованої на демократичну розбудову країни та перспективи соціального розвитку. Водночас процес подальшого демократичного розвитку докорінних змін у країні на всіх її напрямках триває постійно. Створення ефективної системи державної влади, дієвої системи соціального захисту, розбудова громадянського суспільства досі залишаються головними завданнями української держави [3; 4]. Важливо зазначити, що соціальні функції держави, які визначають її базову ідеологію і головні цінності, містяться в Конституції. У статті 49 Основного закону України йдеться: «Соціальний захист і охорона здоров'я громадян забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм» [1].

Необхідно підкреслити, що Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5 жовтня 2000 р. є основою соціального партнерства між державою та громадянським суспільством. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян соціального і медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безплатно [1; 3; 6]. А якщо проаналізувати дійсний стан речей, то підвищення ефективності соціального захисту і зміцнення вектору демократичного розвитку багато в чому залежить від системи державного устрою, від рівня професіоналізму та моральності управлінських кадрів. За прогнозами Інституту демографії та соціальних досліджень Національної академії наук, до 2050р. населення України може зменшитися до 35 млн осіб. Тенденція до зниження народжуваності в Україні триватиме й надалі, вважають фахівці інституту [9].

Останнім часом Президент України В. Ющенко неодноразово висловлює занепокоєння станом соціального захисту громадян і здоров'ям нації в цілому, акцентуючи увагу на тому, що обслуговування людей повинні здійснювати виключно професіонали, посадовці з високим рівнем патріотизму, професіоналізму, порядності [2].

Директор Інституту демографії та соціальних досліджень Академії наук України Е. Лібанова під час презентації проекту Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми «Здорова нація» зосередила увагу на рівні соціального розвитку країни і повідомила, що серед очікуваних результатів - збільшення середньої тривалості життя (за тривалістю життя Україна зараз займає передостаннє місце серед країн Європи, випереджаючи лише Росію) [9]. Отже, вивчення тенденцій демократичного розвитку в контексті соціальної функції держави зумовлює розуміння того, що пошук Становлення, розвиток та перспективи соціально орієнтованої держави в Україні

оптимальної стратегії демократичної розбудови - це майже одвічна проблема, яка є актуальною на всіх етапах суспільного розвитку будь-якої країни, у тому числі для України.

Розглядаючи етапи становлення соціально орієнтованої держави, вчені справедливо зазначають, що правову основу, яка дозволяє віднести державу до того чи іншого типу соціальної держави, складають її певні пріоритети, що фокусуються на одному з трьох елементів: політичних правах, громадянських правах або правах соціальних. Відповідно сьогодні органи державної влади України пропонують суспільству ряд стратегій та концепцій, орієнтованих на середньострокову та довгострокову перспективу економічного, соціально-культурного, організаційного характеру.

Зокрема, Урядовий комітет з питань гуманітарної та соціальної політики схвалив проект розпорядження Кабінету Міністрів про затвердження концепції Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації на 2006 - 2015 роки», а також цільову програму «Здорова нація», яка розрахована на реалізацію соціального захисту і здорового способу життя громадян протягом 2009 - 2013 рр. Ці програми спрямовані на сьогодення та перспективи демократизації суспільства щодо забезпечення умов для оздоровлення нації, пропагування громадянських цінностей, поліпшення життєвого рівня і соціального захисту незахищених верств населення.

Поняття «соціальна держава» з'явилося у першій половині XIX ст. Однак не можна стверджувати, що консенсус щодо остаточного визначення цього феномена був досягнутий. Соціальну державу розглядають і ж форму конституційного устрою і як тип організації державного життя, і як державу, що виконує соціальну функцію, і як характеристику правової держави [4; 5; 7; 11].

Характерно, що одні автори використовують термін «соціальна держава», інші - «соціально-правова» та «держава соціально-демократичної орієнтації» [5; 8; 10; 11], проте всі вони за своїм змістом майже не відрізняються один від одного.

А. Салмін вважає, що соціальна держава - це така соціально-економічна організація, яка гарантує основній частині найманих працівників певну економічну та соціальну стабільність, що забезпечується не лише за допомогою трансферної діяльності, а й шляхом підтримки високих темпів економічного зростання, підвищення ефективності системи управління тощо [6]. О. Скрипнюк визначає соціальну державу як результат діалектичної взаємодії правової держави, ринкової економіки та демократичної влади, які набувають нових змістовних ознак. І. Яковюк соціальну державу розглядає як «державу соціально-демократичної орієнтації», специфіка якої полягає у функціональній єдності конституційних принципів демократичної, правової та соціальної державності [6].

Демократична держава слугує свободі людини як вищій цінності,

сприяє її рівному доступу до власності, рівним виборам, рівності прав на участь у здійсненні політичної влади, забезпеченню багатоманітності політичного й культурного життя. Як демократична інституція, держава забезпечує організацію суспільного життя на принципах права, гарантує правопорядок, сприяє стабільності правової системи. Як соціальна, ця держава визнає людину найвищою цінністю, надає соціальну допомогу тим, хто її потребує [3; 7].

Слід підкреслити, що незважаючи на те що від початку суспільних перетворень у нашій країні пройшло вже чимало часу, сьогодні Україна зіткнулася з проблемою адаптації інституту державної служби до нових умов, викликаних змінами в суспільно-політичній системі та інтеграції країни в Європейське співтовариство.

Одним із найважливіших обов'язків соціальної держави перед громадянами є забезпечення їх прав, зафіксованих у ст. 25 Загальної декларації прав людини, а також в Європейській соціальній хартії, міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права та інших міжнародних документах. «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи одяг, їжу, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини» [7, с. 22].

З метою висвітлення різних наукових підходів необхідно звернути увагу на те, що деякі автори негативно ставляться до поняття «соціальна держава». Так, С.Алексєєв вважає, що соціальна держава є «сором'язливим аналогом» терміна «соціалістична держава» і лише жахи сталінського соціалізму й гітлерівського націонал-соціалізму зумовлюють необхідність заміни теоретично дискредитованого виразу «соціалістична держава» більш аморфним і невизначеним поняттям «соціальна держава».

Аналізуючи різні погляди вчених-дослідників та порівнюючи їх з реаліями суспільного життя, необхідно звернути увагу на те, що проголошення держави соціальною не означає, що вона є такою насправді. Наприклад, СІЛА є соціальною державою, але це не записано в Конституції країни. Вважаємо, що соціально-демократична держава постає як продукт тривалого суспільного розвитку. Для її виникнення необхідні певні передумови, а саме: відповідний економічний рівень, як результат суспільної модернізації; громадянське суспільство; культура, для якої характерні солідаристські традиції і т. ін.

На думку німецького дослідника Ганса фон Хаферкампа, соціальна держава, на відміну від адміністративної й ліберальної правової держави, є державою піклування про громадян, державою Становлення, розвиток та перспективи соціально орієнтованої держави в Україні

соціальних виплат і соціального розподілу [11]. Ганс Браун і Матільда Ніхаус визначають сучасну демократичну соціальну державу як політичну організацію суспільства, де існування громадян є централізовано регульованим й упорядкованим піклуванням про них у всіх життєвих ситуаціях з боку держави, яка виступає як первинна суспільна реальність сучасної демократії й обслуговується перетвореною економічним лібералізмом господарською системою, побудованою на принципах соціальної справедливості [11].

Термін «соціальна держава» вживався в конституціях таких європейських держав, як Албанія, Андорра, Болгарія, Македонія, Румунія, Словенія, Туреччина та Хорватія. Соціальний характер держави прямо задекларований у ряді основних законів, прийнятих у пострадянських країнах (Білорусі, Вірменії, Грузії, Казахстані, Таджикистані та Україні). Термін «соціальна держава» також є надбанням конституційної практики в окремих країнах Латинської Америки (Венесуелі, Еквадорі, Колумбії, Парагваї). Про соціальну державу йдеться і в конституціях, прийнятих у більшості франкомовних країн Тропічної Африки (Габоні, Гвінеї, Конго, Нігері, Руанді, Сенегалі, Того, Чаді). У Гаїті та Мавританії на конституційному рівні вжито термін «соціальна республіка», а в Марокко – «соціальна монархія» [11].

Згідно з конституцією, Франція є неподільною, світською, демократичною і соціальною республікою; Іспанія – соціальною, правовою і демократичною державою; Російська Федерація – демократичною, федеральною, правовою і соціальною державою з республіканською формою правління. У конституціях таких держав, як Норвегія, Швеція і Швейцарія немає текстуального закріплення поняття «соціальна держава», у них зафіксована категорія «держава добробуту» [10; 11]. Принципи соціальної держави в тій чи іншій формі закріплені в конституціях Італії, Португалії, Греції, Нідерландів, Данії та ряді інших держав.

Звичайно соціальну державу визначають у перших статтях основного закону, хоча іноді вона декларується лише в його преамбулі. Очевидно, що приписи стосовно соціальної держави в багатьох випадках мають своєрідне програмне значення для суспільно-політичного і державно-правового розвитку країн.

Гуманістичну природу соціально-демократичної держави, її орієнтацію передусім на людину, соціальний захист як стратегічну мету можна простежити через визначення соціальної держави як такої, що базується на пріоритеті соціальних цінностей [6]. В. Шаповал вважає, що соціальна держава – це «принцип функціонування держави, відповідно до якого вона бере на себе захист і піклування про соціальну справедливість» [11]. Як слушно зазначає дослідник, соціальна держава – це держава, в якій юридичними засобами реально забезпечені охорона та захист прав

людини. Вона, по-перше, сприяє соціальному захисту громадян та підвищенню їх життєвого рівня, а по-друге, захищає свободу громадян і гарантує соціальну злагоду в суспільстві та єдність народу. Саме в цьому полягає гуманність конституційного принципу поваги до людської гідності, розкривається сутність соціально-демократичної держави. Важливість демократії та громадянських прав підкреслює В. Гетьман, який під соціальною розуміє таку державу, «яка бореться і здатна здійснити політику, спрямовану на забезпечення громадянських прав для всіх членів суспільства» [6].

Ураховуючи теорію поділу влад, яку ґрунтовно розробляв французький просвітник Ш. Л. Монтеск'є, не слід забувати про систему стримування і противаг, яка є гарантом неможливості узурпації влади будь-якої з існуючих моделей суспільного розвитку.

Ідеологічні й правові орієнтири держав, які обирають для себе певні політичні моделі, знаходять втілення, перш за все, в соціальній політиці. Як слушно зазначає В. Я. Малиновський, загальний консенсус у суспільстві щодо соціально демократичних пріоритетів соціальної політики має спрямовуватись на досягнення добробуту населення, забезпечення прав людини, захист загальнолюдських інтересів. Здійснення принципу поділу державної влади, створення системи стримування і противаг спонукають політичну еліту до пошуку компромісів та забезпечують недопущення узурпації влади чи зловживання нею [8].

Більшість вітчизняних науковців вважають, що соціальна держава, для якої найвищою цінністю є людина, повинна створити умови для її матеріального забезпечення на рівні сучасних стандартів для задоволення її економічних, духовних, культурних потреб, гарантування особистої безпеки кожного громадянина. Реалізація цих умов досягається за допомогою проведення соціально-економічної політики, яка базується на певних принципах [5; 10; 11]. Найперший з них - принцип економічної свободи людини, її право самостійно обирати будь-який вид діяльності у сфері найманої праці та підприємництва. Але не менш важливим є принцип соціальної справедливості і соціальної солідарності суспільства; він забезпечується шляхом розвитку різних форм власності і податкового перерозподілу доходів від багатих до бідних, а також завдяки більшому навантаженню працездатних членів суспільства з тим, щоб допомагати незахищеним верствам населення. За таких підходів держава створює соціально-економічні, правові й культурні умови для розбудови демократичного суспільства.

Таким чином, соціально-демократичний напрям соціальної політики (патерналістська модель) основну мету демократизації визначає як досягнення соціальної справедливості в суспільстві, забезпечення рівності в розподілі соціальних та економічних ресурсів шляхом абсолютного зменшення різниці в статусі і доходах

Становлення, розвиток та перспективи соціально орієнтованої держави в Україні

населення. За такого підходу держава гарантує визначений рівень доходів та соціальних послуг незалежно від особистого трудового внеску. Українська модель соціальної держави враховує принципи Європейської соціальної Хартії, Європейського Кодексу соціального забезпечення, Загальної декларації прав людини, Концептуальних основ гідної праці Міжнародної організації праці.

На підставі аналізу вітчизняного чинного законодавства та узагальнення практики функціонування державних органів влади В. Я. Малиновський зазначає, що суспільний демократичний процес - це правова, а також етична нормативна система, яка забезпечує реалізацію цілей, функцій, законів держави. Об'єктивна природа соціального інституту зумовлена зміною призначення нової держави громадянського типу, в якій державна служба - це вже не апарат класового насильства, а суттєвий чинник консолідації суспільства. У цьому полягає сутність соціальної держави як соціально-демократичного інституту [8].

Ураховуючи досвід зарубіжних держав, необхідно відзначити, що найбільші соціальні видатки в скандинавських країнах, які реалізують свій соціал-демократичний вибір (32 % ВВП). Показник бідності в цих країнах дорівнює 0,1 % населення, рівень безробіття - 4 % (природне безробіття). Джерелом соціального благополуччя в цих країнах є високі податки, які становлять 49,3 % ВВП [5].

Отже, світова практика визнає два найбільш впливових напрями суспільної демократизації, функціонування і розвитку соціальної політики - ліберальний і патерналістський (соціально-демократичний). Деякі українські дослідники (О.Новікова, М.Головатий, А.Сіленко) розглядають тільки дві моделі суспільного розвитку: ліберальну та соціал-демократичну [10].

Відомо, що ліберально-демократична модель надає можливості населенню для вирішення індивідуальних проблем кожного громадянина, а держава формує для цього умови, зберігаючи лише ті функції, які не може виконати власними силами певна особа або сім'я. Усі фактори демократії: законодавство, власність, ринкова економіка - є механізмами координації індивідуальних інтересів громадян.

Розглянемо пріоритетні напрямки соціальної політики держави за сферами життєдіяльності суспільства, а саме: політичною, правовою, економічною, соціальною, демографічною, екологічною та духовною (таблиця).

Отже, процес утвердження демократичних принципів і інститутів, становлення й розвитку устрою держави має враховувати суспільні, групові та особистісні інтереси.

Систематизація пріоритетних напрямів побудови в Україні соціальної держави за основними сферами

Сфера	Пріоритетні напрями
Політична	Здійснення адміністративної реформи, удосконалення правового визначення діяльності органів державної влади
	Забезпечення політичної, соціальної стабільності, громадянського взаєморозуміння і взаємоузгодженості інтересів різних соціальних груп суспільства
	Розвиток громадянського суспільства та демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод громадян
	Розвиток України як активного члена міжнародних спільнот, забезпечення інтегрування України у світове економічне середовище, Європейський Союз
Правова	Розробка дієвих механізмів реалізації конституційних прав і свобод людини. Формування національної свідомості щодо обов'язковості додержання прав і гарантій громадян
	Чітке розмежування відповідальності між органами державної влади за порушення трудового законодавства
	Забезпечення збалансованості реформування господарського механізму з реформуванням трудової сфери; координація змісту господарського, податкового, бюджетного, цивільного, трудового кодексів
	Сприяння розвитку соціального партнерства й договірному регулюванню соціально-трудова відносин, підвищення рівня компетентності суб'єктів соціально-трудова відносин, удосконалення процедури укладення колективних договорів і угод та контролю за їх виконанням
Економічна	Створення самодостатньої, конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки, забезпечення збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів
	Створення сприятливих соціально-економічних умов та правових засад для детінізації національної економіки, обмеження економічної злочинності, криміналізації соціально-економічної сфери, стимулювання легалізації тіньових доходів
	Становлення й утвердження інноваційної моделі розвитку, збереження та підвищення науково-технічного потенціалу, проведення політики поліпшення інвестиційного клімату, підвищення ефективності інвестиційних процесів
	Підвищення добробуту суспільства за рахунок зростання вартості робочої сили
	Здійснення регулюючих заходів, спрямованих на ліквідацію прихованого безробіття, проведення політики продуктивної зайнятості
Соціальна	Наближення реальних можливостей соціального захисту до потреб працюючих у ньому, розвиток системи соціального страхування ризиків
	Економічне стимулювання суб'єктів соціально-трудова відносин до створення безпечних, сприятливих умов праці, переорієнтація національної політики у сфері охорони праці і виробничої гігієни на ліквідацію причин соціальних ризиків, загальний характер профілактичних заходів охорони здоров'я, життя і праці
	Сприяння розвитку соціальної, житлової інфраструктури із залученням іноземних інвестицій, поширення застосування кредитів під придбання житла та предметів довгострокового вжитку (особливо пільгових для молоді і малозабезпечених сімей з дітьми)
	Забезпечення випереджального розвитку соціальних інститутів (освіти, медицини, культури тощо) та відповідного зростання соціальних інвестицій, безпосередньо спрямованих на розвиток людини
Демографічна	Проведення виваженої демографічної політики, спрямованої на створення умов для розширеного відтворення людського потенціалу
	Реалізація ефективного соціально-економічного механізму задоволення потреб сім'ї через законодавче закріплення наявності у заробітній платі (соціальних платежах) об'рунтованої частини для утримання й гідного виховання здорових

	поколінь
	Забезпечення рівних можливостей для» підтримки здоров'я, збереження трудового потенціалу
	Формування нормативно-правової бази стимулювання здорового способу життя, обмеження реклами алкоголю і тютюну, боротьба з наркоманією
	Орієнтація діяльності служб охорони здоров'я на допомогу населенню в збереженні свого здоров'я і поліпшення його якісних характеристик; досягнення високого рівня культури самозбереження громадян
	Створення ефективних механізмів підвищення якості і доступності медичного обслуговування
Екологічна	Створення надійних гарантій екологічної безпеки, забезпечення охорони навколишнього середовища, застосування дієвих інструментів для відтворення та раціонального використання природних ресурсів
	Впровадження у виробництво сучасних ресурсозберігаючих, екологічно безпечних технологій, практики утилізації відходів
	Поліпшення екологічної освіти, відповідальності суспільства за результати господарської діяльності в екологічній сфері
	Впровадження дієвих заходів зниження негативного впливу екологічної глобалізації на стан навколишнього середовища
	Забезпечення інформованості населення про стан екологічної безпеки й екологічні загрози
Духовна	Сприяння збереженню і збагаченню українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, а також історії і культури усіх корінних народів і національних меншин, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин
	Виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури народів світу
	Формування у дітей та молоді моральних цінностей і духовності

Тому, узагальнюючи зарубіжні та вітчизняні погляди вчених щодо демократичного суспільного поступу, необхідно зосередити увагу на тому, що соціальна держава, незважаючи на модель, до якої вона належить, сприяє наближенню суспільства до демократичної розбудови в контексті становлення правової держави на принципах соціальної справедливості, забезпечуючи кожного працездатного громадянина роботою або іншим джерелом засобів існування, передбачає заходи матеріально-технічного і духовного розвитку.

Джерела

1. Конституція України: прийнята Верховною Радою України на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // Відом. Верховної Ради України. -1996.-№30.

2. Концепція державної регіональної політики: Указ Президента України від 25 трав. 2001 р. - № 341. - Режим доступу : www.rada.gov.ua.

Стаття надійшла 20.04.10 р.